

аспірант кафедри адміністративного права
Національного університету «Юридична ака-
демія України імені Ярослава Мудрого»

МОЛОДЬ ЯК ОБ'ЄКТ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Стаття присвячена визначенню поняття «молодь» як об'єкта системи соціального захисту. Аналізуються питання організації і функціонування національної системи соціального захисту, перспективні напрями її удосконалення.

Ключові слова: молодь, молодіжна політика, система соціального захисту.

Статья посвящена определению понятия «молодежь» как объекта системы социальной защиты. Анализируются вопросы организации и функционирования национальной системы социальной защиты, перспективные направления ее совершенствования.

Ключевые слова: молодежь, молодежная политика, система социальной защиты.

The article is devoted to the definition of the youth conception as the object of the social protection systems. The problems of the organization and functioning of the national social security system, the perspective directions of its improvement have been analyzed.

Key words: young, youth, social protection system.

Рівень життя суспільства, авторитет держави, її майбутнє у світі залежить від того, як вона сьогодні захищає дітей і молодь. Соціальний захист молоді є одним із найважливіших факторів існування майбутньої держави, її економічного, соціального, культурного розвитку. Право на отримання від держави такого захисту закріплено у міжнародних конвенціях, односторонніх і багатосторонніх договорах, підписаних Україною, міжнародних правових стандартах і конституціях більшості країн.

Молодь має характерні відмінності від інших соціальних груп – вік, особливості сприйняття, невизначеність, низький рівень доходів тощо. Визначальним фактором цієї соціальної групи є те, що її представники визначаються у виборі професії, з початком трудового життя, створення сім'ї, тобто здійснюють процес соціального самовизначення. Разом з тим молодіжні проблеми повною мірою віддзеркалюють проблеми суспільного і економічного життя країни.

© Закриницька В. О., 2013

Молодь як соціальна група в більшості досліджень аналізується в якості об'єкта історії, педагогіки, психології. Глибинні дослідження молоді як соціальної групи здійснені соціологами Т. Токарською, Ю. Вишневським, Г. Немировським, В. Лисовським. Економічні проблеми молоді досліджувалися С. Ушакінім, Е. Сарухановим, В. Чупровою, Н. Поляковою. Серед вітчизняних правників виділимо наукові дослідження молоді і молодіжної політики, здійснені Д. Андреевою, С. Денисовим, М. Канавець, Д. Назаровим, О. Німко, Н. Яницькою. Разом з тим зазначимо, що комплексного аналізу системи соціального захисту молоді у національному науковому полі не здійснювалося.

Поряд з вітчизняними дослідниками проблемам створення системи соціального захисту, соціальної адаптації молоді у соціумі приділяли увагу такі зарубіжні дослідники, як Л. Ерхард, Х. Ламперт, М. Хансенн, Д. Остеррайх, Р. Хекманн та ін.

Метою представленої публікації є визначення молоді як об'єкта соціального

захисту з позицій організації і функціонування системи управління соціальним захистом молоді.

Система соціального захисту молоді має багаторівневий характер. Для об'єднання зусиль органів захисту на всіх рівнях виступає закон як базовий акт у сфері відносин молоді і молодіжної політики, яка здійснюється в державі. Існують об'єктивні фактори, які впливають на виникнення потреби в наявності окремих норм, що регулюють найбільш складні проблеми молоді, зокрема проблеми молодих сімей, їх професійної орієнтації і працевлаштування. Саме тому для здійснення аналізу молоді як об'єкта системи соціального захисту необхідно проаналізувати наукові підходи до визначення поняття «молодь».

Тлумачний словник С. І. Ожегова визначає молодь як особу, що не досягла зрілого віку, а «молодість» – як вік між отрочеством і зрілістю [1, с. 363]. У «Словнику соціологічних і політологічних термінів» надається визначення молоді як великої соціальної групи, «що має специфічні соціальні й психологічні риси, наявність яких визначається за віковими особливостями молодих людей, так і тим, що їхнє соціально-економічне і суспільно-політичне становище, духовний світ перебувають у становленні, формуванні» [2, с. 48].

Молодь як категорію дослідження можна знайти в різних науках й вони мають специфіку, притаманну цим наукам. Такі підходи необхідно аналізувати при формуванні системи соціального захисту, тому що вони не тільки акцентують увагу на віковій характеристиці досліджуваної категорії, але й визначають притаманні їй особливості. Наприклад, з точки зору соціології акцентується увага на питаннях соціальної диференціації молоді, різних формах її поведінки, включаючи й асоціальні. Зокрема, професор М. Ф. Басов зазначає, що «у широкому сенсі – це сукупність групових спільностей, які утворюються на основі вікових ознак і пов'язаних з ними видів діяльності. У більш вузькому значенні молодь – це

соціально-демографічна група, яка виділяється на основі обумовлених віком особливостей соціального положення молодих людей, їх місця і функцій у соціальній структурі суспільства, їх специфічних інтересів і цінностей» [3, с. 8]. І. С. Кон визначає молодь в якості соціально-демографічної групи, яка виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального статусу, обумовлених тими чи іншими соціально-психологічними властивостями [4, с. 33].

У психології «молодь» визначається як соціально-демографічна група, що знаходиться на перехідній стадії від дитинства до дорослості, яка переживає етап соціалізації, інтернаціоналізації норм і цінностей, становлення притаманних цій групі соціальних і професійних очікувань, ролей і статусу, що отримує вираження у молодіжних формах поведінки і свідомості [5, с. 11]. З позицій економічних наук молодь – це особлива соціально-демографічна група суспільства з характерними соціально-психологічними властивостями, професійними і соціальними орієнтирами, які визначаються рівнем соціально-економічного і культурного розвитку. Вона знаходиться на етапі свого соціального становлення, засвоєння соціальної ролі, має певні обмеження в дієздатності у різних сферах участі в житті суспільства і користується пільгами у період становлення [6, с. 12–13]. У медицині молодь вивчається в контексті здорового способу життя, функціональних і морфологічних особливостей організму. Урахування цих факторів безумовно впливає на державну політику при організації мережі спеціальних закладів медичної, спортивно-оздоровчої спрямованості.

Усі представлені визначення підтверджують тезу про те, що своєрідність молоді як соціальної групи заключається у наявності специфічних соціально-психологічних властивостей, що й визначають процес становлення молодої людини як особистості. Зазначимо, що у значній

частини молоді не має у повному сенсі слова власного соціального положення, а соціальні особливості різних груп молоді визначаються не тільки за їх формальною належністю до різних структур суспільства, але й безпосередньо за їх безпосередньою включеністю у масовий рух [7, с. 11].

У законодавстві при визначенні терміна «молодь» використовується формальний підхід – вікова ознака. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» надає такі визначення: молодь, молоді громадяни – громадяни України віком від 14 до 35 років; неповнолітні – громадяни віком до 18 років; молода сім'я – подружжя, в якому вік чоловіка та дружини не перевищує 35 років, або неповна сім'я, в якій мати (батько) віком до 35 років [8, с. 167]. Модельний закон про виховання дітей і молоді, прийнятий на тридцятому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД від 14.05.2009 р. визначає вік молоді у межах 18–29 років, якщо у відповідності з національним законодавством не встановлено інше.

Визначення терміна «молодь» міститься не тільки у законах, але й у значній кількості актів виконавчої влади. Вікові ознаки молоді закладено у систему національного законодавства: Кодекс законів про працю, Цивільний, Сімейний кодекси, Кримінальний, Кримінальний процесуальний кодекси, Кодекс про адміністративні правопорушення тощо.

Таким чином, проаналізувавши всі представлені ознаки, можна зробити висновок, що молодь в Україні – це багаточисельна соціально-демографічна група осіб віком від 14 до 35 років, яка потребує і має право на соціальний захист.

При здійсненні аналізу формування системи соціального захисту молоді, оцінці її ефективності слід звернути увагу на те, що у правовій літературі активно використовуються такі терміни, як «молодіжна політика», «соціальна політика», «соціальний захист» цієї категорії громадян.

Державна молодіжна політика є, на нашу думку, одним із визначальних факторів розбудови системи соціального захисту молоді в країні і виступає як складова системи соціального захисту. М. П. Переверзєв і З. М. Калініна пропонують розглядати термін «державна молодіжна політика» «в його широкому і вузькому значеннях. У широкому значенні це поняття означає цілеспрямовану діяльність всіх державних органів влади (на центральному і регіональному рівнях) і органів місцевого самоврядування по роботі з молоддю в різних сферах життєдіяльності» [9, с. 12]. В. В. Нехаєв визначає державну молодіжну політику як «один з напрямів діяльності законодавчих (представницьких) і виконавчих органів влади, який здійснюється з метою створення оптимальних соціально-економічних, правових, організаційних умов і гарантій соціального становлення і розвитку молодих громадян, їх найбільш повної самореалізації в інтересах всього суспільства» [10, с. 3].

На думку Т. О. Євстратової, найважливіші напрями «молодіжної політики» повинні розвивати соціальну активність молоді й такі якості, як ініціативність, мобільність, підприємництво, у відповідності до потреб молоді, виявленими на конкретних територіях і диференційованими за віковими категоріями» [7, с. 18].

Таким чином, основною ознакою державної молодіжної політики є організована і спрямована діяльність центральних і регіональних органів влади, органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб. Тут можна підтримати думку В. Д. Сорокіна відносно того, що характерною рисою соціально-правового середовища є множинність суб'єктного складу учасників цих відносин [11, с. 821]. Разом з тим першочергове місце у системі належить державі і органам, які її уособлюють, бо саме «її діяльність у сучасному світі стала сприйматися як об'єктивно необхідне явище» [12, с. 9].

Особливістю державної молодіжної політики по відношенню до молоді є те, що на відміну від інших категорій громадян, які потребують насамперед матеріальної допомоги, система роботи з молоддю повинна передбачати і захист молодих членів суспільства від соціального відторження, забезпечення умов для соціальної інтеграції в суспільство в руслі ідей соціальної солідарності і соціальної безпеки. Ефективна система соціального захисту повинна забезпечити членам свого суспільства доступ до послуг у галузі охорони здоров'я, освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, підготовки до трудової діяльності, надання гарантованого першого робочого місця.

Сутність адміністративно-правового захисту молоді зводиться до створення системи адміністративно-правових інститутів, за допомогою яких цей захист здійснюється. Держава реалізує політику соціально-правового захисту через: систему законів і нормативно-правових актів; мережу установ, які функціонально з державницьких позицій забезпечують діяльність органів соціального захисту молоді; державні програми; місцеве самоврядування; громадські об'єднання. Якщо розглядати соціально-правовий захист з позицій системного підходу, то основним системоутворюючим фактором можна визначити законодавчо-нормативну базу. На основі законів та інших нормативних актів формуються державні органи управління соціально-правовим захистом, регламентуються їх відносини з недержавними організаціями та населенням.

Основними показниками, які характеризують створення ефективної (чи не-ефективної) державної системи захисту молоді, є об'єктивні (відповідність визначних міжнародними стандартами соціально-економічних, матеріально-побутових умов життя молоді, їх правовий захист тощо) і суб'єктивні (індикатори, які характеризують ступінь задоволення (незадоволення) молоді їх соціальним за-

хистом, а також оціночні характеристики фахівців у галузі соціального захисту.

За часи незалежності в Україні здійснено значну роботу по створенню і удосконаленню системи соціального захисту молоді. Аналіз, здійснений за електронною базою Верховної Ради «Законодавство», представив понад 100 документів різного рівня, де передбачаються ті чи інші заходи з соціального захисту молоді та її найбільш вразливих верств (підлітків, інвалідів, молодих матерів, молодих сімей тощо).

Нині діючий базовий комплекс молодіжних законів складається з Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (1992 р.), законів України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 р., «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р., «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 01.12.1998 р. Вирішенню проблем молоді присвячені укази Президента України, постанови Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, які опікуються проблемами молоді.

Важливою складовою в системі соціального захисту виступають державні цільові програми як засіб вирішення гострих проблем захисту молоді. Слід зазначити, що з боку держави була запропонована досить значна кількість цільових програм для вирішення проблем молоді: Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2009-2015 рр.; Державна програма «Репродуктивне здоров'я нації»; Державна програма забезпечення молоді житлом на 2002–2012 рр. та багато інших.

Проаналізуємо і мережу спеціальних установ, закладів для дітей і молоді та їх підпорядкованість різним органам державної влади:

– Національна рада з питань становлення та розвитку молоді – консультативно-дорадчий орган при Президентові України;

– Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України опікується загально-освітніми навчальними закладами, школами та професійними училищами соціальної реабілітації, дитячими будинками і школами-інтернатами. Для підвищення ефективності діяльності при Міністерстві створено Державний інститут сімейної та молодіжної політики, призначення якого – внесення науково обґрунтованих пропозицій щодо перспектив і напрямів молодіжної політики в Україні і представлення їх результатів Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України;

– Міністерство соціальної політики – центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

– Міністерство охорони здоров'я України – центрами медико-соціальної реабілітації неповнолітніх.

Окремими напрямками соціального захисту молоді займаються МВС, Міністерство культури тощо. На регіональних рівнях діють Координаційні ради всіх рівнів із питань сім'ї, дітей, молоді та жінок при органах влади та органи місцевого самоврядування.

Важливе значення у системі соціального захисту молоді займають громадські організації. Це є характерним не тільки для України, але й для інших країн світу. Наприклад, у США система соціального захисту є значною мірою децентралізованою. Роль держави у забезпеченні ефективно функціонуючої системи соціального захисту є проведення державної політики на підтримку подібних структур: це державні замовлення на наукові дослідження, пільгове оподаткування благодійницької діяльності, державне корегування напрямів і видів соціальної допомоги, забезпечення координації і функціонального розмежування між владними структурами і громадськими благодійними організаціями. У зв'язку з цим однією з задач Уряду, в першу чергу, головного координатора Міністерства соціальної політики України, є, на нашу думку, роз-

робка програм активного стимулювання розширення мережі благодійних організацій на базі політик заохочування і пільгового оподаткування.

Таким чином, можна зробити висновок, що в Україні здійснено досить значну роботу по роботі з молоддю. Разом з тим не можна не погодитися з висновками, що містяться у щорічній доповіді Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні, підготовленими Державним інститутом сімейної та молодіжної політики про те, що до основних проблем, які необхідно розв'язати на сучасному етапі, належать питання щодо подолання розриву між задекларованими підходами у сфері державної молодіжної політики та фактичним станом її реалізації. З одного боку, українське молодіжне законодавство можна назвати таким, що має всі підстави вважатися одним з найкращих у Європі. Однак практика реалізації державної молодіжної політики характеризується тим, що задекларовані в законодавстві положення знаходять втілення у вигляді обмежених «пілотних проектів», а не реальних можливостей для всіх або переважної більшості молодих громадян [15, с. 138].

Звернемо увагу й на те, що ст. 4 Закону «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 р. № 2998-ХІІ передбачає, що координуючу роль щодо проведення державної політики у сфері соціального становлення та розвитку молоді здійснює спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади, який забезпечує її реалізацію та несе відповідальність за її виконання. Створення органу, який би об'єднував і координував всю роботу з дітьми і молоддю у країні є і в зобов'язаннях, які приймала на себе Україна, підписуючи міжнародні конвенції щодо захисту цієї категорії громадян.

Результатом проведеного дослідження став висновок про те, що сьогодні можна

говорити тільки про становлення системи соціального захисту молоді в Україні:

– структурної перебудови потребує багаторівнева система суб'єктів соціального захисту молоді, зокрема, це створення єдиного державного центрального органу управління у справах дітей і молоді. Це дозволить удосконалити координаційну взаємодію суб'єктів системи;

– система соціального захисту молоді не має науково обґрунтованої адресної спрямованості і критеріїв диференціації відносно осіб, які цієї допомоги потребують;

– діяльність державних і недержавних органів у сфері соціального захисту молоді повинні супроводжуватися постійним проведенням соціологічних досліджень для отримання більш актуальної інформації, можливостей аналізу, а як результат – чіткого корегування і подальшої розробки спеціальних програм для молоді. У цьому зв'язку надзвичайно корисним було б і вивчення зарубіжного досвіду, зокрема таких програм для молоді у США, як житлова, медична, продовольча тощо;

– не можна визнати завершеною й існуючу законодавчу базу для проведення соціальної молодіжної політики: не до кінця вирішеними залишаються питання створення податкових пільг та інших заходів заохочування з боку держави для структур благодійницької спрямованості, для підприємств та організацій, що будуть надавати робочі місця для молоді, створювати умови для адаптації молоді на ринку праці, підтримувати молоді сім'ї тощо;

– важливим напрямом, на нашу думку, є активізація діяльності регіональ-

них систем соціального захисту, розширення повноважень місцевих органів влади і місцевого самоврядування у розробці регіональних молодіжних програм, дослідженні місцевого ринку праці, підвищенні уваги до вирішення проблем молодих сімей за рахунок будівництва сімейних гуртожитків, надання безкоштовної медичної допомоги.

Регіональний рівень ефективної системи управління соціальним захистом дітей і молоді дозволить урахувати значно більший спектр вирішення проблем молоді, ніж на державному рівні; більш ефективно інформувати спеціалізовані соціальні служби, орієнтовані на надання соціальної допомоги; створювати умови для більш раціонального використання матеріальних, фінансових, комунікаційних, організаційних та інших ресурсів; розробляти і приймати управлінські рішення, що більш адресно враховують фактори і обставини, які впливають на ситуацію; цілеспрямовано використовувати знання, звичаї, традиції населення, різноманітні форми соціальної допомоги і підтримки, що практикується у конкретному соціумі. Важливим представляється впровадження в практику не «пілотних проектів», а довгострокових цільових регіональних програм з проблем соціального захисту молоді, які б реалізовувалися на паритетних засадах з боку державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських і благодійних організацій.

Література

1. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова; Ин-т рус. языка им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
2. Словник соціологічних і політологічних термінів / за ред. В. Астахової, В. Даниленка, А. Панова. – К. : Вища шк., 1993. – 141 с.
3. Социальная работа с молодежью : учеб. пособие / под ред. Н. Ф. Басова. – М. : Изд.-торг. Корп. «Дашков и К», 2008. – 311 с.
4. Социология молодежи : учебник / под ред. В. Т. Лисовского. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1996. – 460 с.
5. Серегина, А. А. Социально-психологические условия преодоления инфантилизма у безработной молодежи : автореф. дис. ... канд. психолог. наук / А. А. Серегина. – М. : Рос. гос. соц. ун-т, 2006. – 21 с.

6. Экономические основы работы с молодежью : учеб. пособие / М. П. Переверзев, З. И. Калинина ; под общ. ред. М. П. Переверзева. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 208 с.
7. Евстратова, Т. А. Молодежь в местном самоуправлении России: социолого-управленческий аспект : автореф. дис. ... канд. социолог. наук / Т. А. Евстратова. – М. : Рос. гос. соц. ун-т, 2006. – 20 с.
8. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 5 лютого 1993 р. № 2998-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 1993. – № 16. – Ст. 167.
9. Менеджмент в молодежній політиці : учеб. пособие / М. П. Переверзев, З. Н. Калинина ; под общ. ред. М. П. Переверзева. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 228 с.
10. Нехаев, В. В. Правовое обеспечение государственной молодежной политики России: Середина 1980-х – 1993 годы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Нехаев. – М. : СПб. юрид. ин-т, 2006. – 19 с.
11. Сорокин, В. Д. Избранные труды / В. Д. Сорокин. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2005. – 338 с.
12. Курченко, О. С. Государство как субъект права социального обеспечения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. С. Курченко. – Омск : Омск. гос. ун-т им. Ф. М. Достоевского, 2010. – 18 с.
13. Молодь в умовах становлення незалежної України (1991–2011 роки): Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Держ. служба молоді та спорту України, Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. – К. : ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2012. – 314 с.